

Kurum, İçgüdü ve Alışkanlık Kavramları Temelinde Veblen'in Kurumsal Evrim Teorisi¹

Gülenay Baş Dinar*

Özet: İçgüdü, kurum ve alışkanlık kavramları Veblen'in iktisadi analizinin temelini oluşturur. Veblen kurumsal evrim sürecine ilişkin yaptığı değerlendirmeleri bu kavramlar üzerinden yürütmüştür. Bu çalışmada bu kavramların Veblen'in kurumsal evrim teorisi içindeki rolleri irdelenecek ve Veblen'in teorisinin literatürdeki bireyin toplumsal ve kurumsal evrim sürecindeki rolüne ilişkin tartışmalara ve özellikle "Yeni İktisat Sosyolojisi" olarak adlandırılan yaklaşıma yeni bir perspektif kazandırabileceği ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Kurum, İçgüdü, Alışkanlık, Veblen, Kurumsal Evrim, Yeni İktisat Sosyolojisi.

Veblen's Institutional Evolution Theory in the Context of the Concepts of Institution, Instinct and Habit

Abstract: The concepts of instinct, institution, and habit constitute the foundation of Veblen's economic analysis. Veblen makes his evaluations on institutional evolution process over these concepts. This study analyzes the roles of these concepts in the theory of Veblen's institutional evolution, and argues that Veblen's theory brings a new perspective to the discussions in the literature on the role of the individual in the process of social and institutional evolution, especially to the approach called "New Economic Sociology".

Key Words: Institution, instinct, habit, Veblen, institutional evolution, new economic sociology.

GİRİŞ

Toplum birey ilişkisinde toplumun mu yoksa bireyin mi daha belirleyici olduğu gerek sosyoloji gerekse de iktisat kuramlarında önemli tartışmalara konu olmuştur. Bu çerçevede, iktisatta bu mesele daha çok toplum birey, sosyolojide ise yapı eylem ikilemi çerçevesinde tartışılmıştır. Bu tartışmaların kökeni toplumsal etkilerin bireylerin eylemleri üzerindeki kısıtlayıcılığını vurgulayan Durkheim'a dayanır. Durkheim toplumun birey olarak kişinin üzerinde önceliğe sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakış açısında toplum, bireysel eylemlerin toplamının ötesinde bir olgu olarak düşünülmektedir. Durkheim'a göre top-

¹ Bu çalışmada "Kapitalizmin İstikrarsızlığı: Veblen, Keynes ve Minsky" başlıklı doktora tezinden yararlanılmıştır.

*Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 14280, Gölköy Kampüsü/Bolu/Türkiye.

lumsal kurumlar herhangi bir bireyin var olmasından önce gelirler. Durkheim'in bireysel eylemin etkisini yok sayan bu tezi önemli bir izleyici grup tarafından kabul edilmekle birlikte önemli eleştirilere de konu olmuştur. Bu eleştirilerden en önemlisi, tek tek düşünüldüğünde toplumun bireylerin dışında olabileceği, ancak bireyler birlikte düşünüldüğünde toplumsal dünyanın bireyin dışında var olduğunun kabul edilemeyeceğine ilişkindir. Bu bağlamda, Durkheim'in "toplumsal olgu" dediği şeylerin bireylerin eylemlerini kısıtlasa da belirlemeyeceği ileri sürülmektedir. Giddens'a göre, bireyler toplum içinde edilgen bir şekilde varlıklarını sürdürmezler. Yaptıkları tercihlerle aynı zamanda kendilerini kısıtlayan toplumsal yapıyı da değiştirirler (Giddens, 2008: 143-144).

Bu görüşe göre, her ne kadar toplumsal yapı içinde bireylerin davranış biçimlerinde ve birbirleriyle olan ilişkilerinde bir düzenlilik ve bu düzenliliğe bağlı olarak ortaya çıkan bir yaptırım gücü bulunsa da toplumsal yapı bir bina gibi insan eylemlerinden bağımsız bir biçimde var olan bir fiziksel yapıymış gibi ele alınamaz (Başak, 2003: 151).

Kurumlar ve bireysel eylem arasındaki karşılıklı ilişkiye ilişkin bir başka bir grup tartışma da Mark Granovetter'in (1985) yılında yayınlanmış olan "*Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness*" makalesine dayanır. Granovetter bu makalesinde insan eylemi ve kurumlar arasındaki ilişkiyi açıklayan iki uç teori bulunduğuna işaret eder. Bu teorilerden bir grubu eylem teorisini "aşırı sosyalleşmiş" (oversocialized)² bir biçimde ele alır. Özellikle sosyoloji alanında aşırı sosyalleşmiş bir insan eylemi kavramı bulunmaktadır. İnsan eyleminin bu şekilde ele alınması insanı bütünüyle toplum tarafından biçimlendirilen bir varlık olarak ele alarak iktisadi alanı dışarıda bırakır. Diğer uçta yer alan, eksik sosyalleşmiş (undersocialized)³ eylem teorilerinde ise insan atomize, yalıtılmış ve toplumdan bağımsız bir varlık olarak kabul edilir. Bu durumda da insan eylemi bütünüyle iktisadi alanla açıklanır.

Mark Granovetter'in makalesinde daha önce Polanyi tarafından kullanılan "gömülülük" (embeddedness) kavramını kullanarak iktisadi alanın toplumsal, kültürel ve politik süreçler içerisine gömülü olduğuna işaret eder. İktisadi eylem sadece iktisadi unsurları değil, iktisadi olmayan unsurları da içerir. Granovetter "gömülülük" kavramı ile 1980'li yıllardan itibaren gelişen "Yeni İktisat Sosyolojisi" tartışmalarına katkıda bulunur ve kendi görüşlerinin eksik sosyalleşmiş ve aşırı sosyalleşmiş olarak nitelendirdiği teorilerin arasında bulunduğuna işaret eder. Granovetter 1992 yılında yayınladığı "*Economic Institutions as Social*

² "Aşırı sosyalleşmiş insan eylemi" kavramı ilk kez Dennis Wrong'un "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology" (1992) makalesinde ortaya atılmıştır. Wrong bu makalede sosyologların insanların diğerlerinin fikirlerini ve mevcut norm ve davranışlara otomatik bir şekilde itaat ediyormuş gibi ele almalarından yakınmaktadır. Granovetter (1992)'ye göre, bu aşırı sosyalleşmiş görüş faydacı gelenekte sosyal etkilerin göz ardı edilmesini telafi etme girişiminden kaynaklanıyor.

³ Faydacı geleneğin çoğu, klasik ve neoklasik iktisatta insan eylemi bu teorilere örnek olarak verilebilir.

Constructions: A Framework for Analysis” isimli makalesinde gömülülük kavramını kullanarak “yeni iktisat sosyolojisi”nin üç sosyolojik varsayımın kabul edilmesi ile kurulabileceğini belirtir. Bu varsayımlardan birincisi, iktisadi amaçlar iktisadi olmayan amaçlarla birlikte var olur. Diğer bir deyişle, iktisadi eylem toplumsal ilişkiler ağı içine gömülüdür (Yılmaz, 2012: 12). İkinci olarak, iktisadi eylem sosyal olarak koşullandırılmıştır ve bu açıdan sadece bireysel güdülerle açıklanamaz. Üçüncü olarak da, iktisadi kurumlar sosyal olarak oluşturulmuşlardır (Granovetter, 1992: 4).

Granovetter ya da Giddens’ı takiben devam eden bu tartışmalarda olduğu gibi, Veblen’in kurumsal evrim teorisinde de insan ne sadece eylemleri toplum tarafından belirlenen bir toplumsal varlık ne de kendi güdülerine göre hareket eden bireysel bir varlık olarak kabul edilir. Kısacası, Veblen iktisadi karar birimlerini ne toplumsal yapıdan bağımsız olarak ele alır, ne de insan eyleminin bütünüyle toplumsal yapı tarafından belirlendiğini kabul eder. Bu açıdan, Veblen insanları hem içinde yaşadığı kurumsal yapıyı belirleyen hem de kurumsal yapı tarafından belirlenen aktif bir unsur olarak kavramsallaştırır. Bu açıdan literatürde tartışılan bu iki uç teoriye ve beraberinde tartışılan yapı ve eylem ilişkisine de somut ve gerçekçi bir nitelik kazandırır.

Veblen’in kurumsal evrim teorisinin bu yönü analizinde kurum, içgüdü ve alışkanlık kavramlarına merkezi bir önem vermesi ile açığa çıkar. İçgüdü terimi ile insanın doğuştan var olan içgüdüsel eğilimlerine, kurum ve alışkanlık kavramları ile de insanın toplumsal yapı tarafından biçimlendirilen yönlerine işaret eder. Bu çalışmada bu kavramların Veblen’in kurumsal evrim teorisi içindeki rolleri irdelenecek ve Veblen’in teorisinin literatürdeki bireyin toplumsal ve kurumsal evrim sürecindeki rolüne ilişkin tartışmalara ve özellikle “Yeni İktisat Sosyolojisi” olarak adlandırılan yaklaşıma yeni bir perspektif kazandırabileceği ileri sürülecektir.

Veblen’in İktisadi Analizinin Temel Kavramları: Kurumlar, İçgüdüler ve Alışkanlıklar

Veblen’in iktisadi analizinin temelini oluşturan kavramlardan en önemlisi kuşkusuz kurum kavramıdır. Veblen, kurumu “*belirli bir dönemde yaygın olarak kabul edilen düşünce ve davranış alışkanlıkları*” (Veblen, 1973 (1898): 133) olarak tanımlamaktadır⁴ Bu anlamda kurumlar, Veblen’in analizinde geçmişten devralınan düşünce alışkanlıklarının bir toplamını yansıtmakta ve bireylerin eğilimlerini, tercihlerini ve değerlerini biçimlendiren önemli bir unsur olarak ele alınmaktadır (Rutherford, 2001: 174).

⁴ Gürkan (2007: 241-242)’e göre “düşünce alışkanlıkları zaman içinde katılaşan ve meşruiyeti sorgulanamayan geleneksel toplumsal deneyimlerden alan, bireylerin düşünce biçimini, davranışını ve olaylar karşısındaki tutumunu belirleyen toplumsal bilinç olarak tanımlanabilir”.

Veblen'in kurum tanımı, Veblen'in analizinde oldukça önemli bir diğer kavram olan alışkanlık kavramını da içermektedir. Bu bağlamda, bu kurum tanımında bir kurumun ortaya çıkması ve varlığını sürdürebilmesi için ortak bir etkinlikte bulunan bir insan grubunun gerekliliğine işaret edilmektedir. Bunun yanı sıra, bu ortaklaşa etkinliklerinin sürekli olarak tekrarlanması ve toplum içinde alışkanlık ya da kural biçimine dönüşmesi gerekmektedir. Burada, alışkanlık eylemi ilk olarak bireysel düzeyde daha sonra kolektif düzeyde insanın çeşitli durumlarda nasıl düşünmeye ve davranmaya eğilimli olduğunu belirleme işlevini görmektedir. Bu açıdan, düşünce alışkanlıkları toplumsal hayata ilişkin alışkanlıkların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Son olarak, söz konusu alışkanlık ya da kuralların toplumda neyin iyi neyin kötü kabul edileceğine ilişkin ortak bakış açısını yansıtmaya gerektiğine işaret edilmektedir (Neale, 1988: 227-256).

Veblen, kurumların geçmişin düşünce alışkanlıklarını yansıtmaya nedeniyle, toplumun sosyal yararını geliştirmek için gerekli işlevlere sahip olmadığını düşünmektedir. Çünkü, Veblen'e göre kurumlar muhafazakar (tutucu) ve durağan özellikler sergilemektedir. Bu nedenle yeni teknolojik araçlara, yeni iktisadi sorunlara ve ortaya çıkan yeni sosyal problemlere uyum sağlayamama eğilimindedirler. Bu bağlamda, Veblen kendi çağı için Amerika'nın mevcut yasal ve sosyal kurumlarını modası geçmiş olarak nitelendirmekte ve yaşadığı çağdaki gelişmiş olan modern büyük ölçekli endüstrinin gereksinimlerine cevap veremekte yetersiz kaldığını ileri sürmektedir (Rutherford, 2001: 175). Bu açıdan, Veblen kurumları statik, geriye dönük ve değişime dirençli olan statik yapılar olarak kavramaktadır (Rutherford, 1984: 331)⁵. Bu açıklamalardan yola çıkarak, Veblen'in analizinde kurumların daha çok baskıcı ve sınırlayıcı özelliklerine vurgu yaptığı söylenebilir.

Veblen'e göre bireyin istekleri, amaçları ve faaliyetleri oldukça karmaşık olan kurumsal yapı tarafından belirlenmektedir. Burada mevcut kurumsal yapı bireylerin faaliyetlerini hem biçimlendirmekte hem de kısıtlamaktadır. Aynı şekilde, birey yeni toplumsal alışkanlıklar oluşturarak kurumsal yapıyı değiştirme olanağına da sahiptir. Bu süreçte gelenek veya kanunların yanı sıra insan doğası da önemli değişimler geçirmektedir. Bir başka deyişle, değişen alışkanlıklar in-

⁵ Kurumların muhafazakar olması ise büyük ölçüde toplumdaki aylak sınıf tarafından sağlanmaktadır. Veblen'e göre aylak sınıf kültürel evrimi, ilk olarak kendine özgü hareketsizliğiyle, ikinci olarak gösterişsel israf ve tutuculuk örneği olması ile ve dolaylı olarak da zenginliğin ve nafakanın eşitsiz dağılımına neden olması ile engeller. Bu açıdan, aylak sınıf sürekli bir biçimde sosyal ilerlemeci ya da gelişme denilen bu çevreye uyumu geciktirmede rol oynar. Aylak sınıf kurumu sınıf çıkarı ve içgüdüsünün gücü ve kurumsal ve düzen koyucu örnek olarak, kurumların hali hazırdaki kötü uyumunun devam etmesini sağlar. Aylak sınıf toplum gelişmesini geciktirdiği gibi, zaman zaman da öncülük edebilir. Ancak, bu genellikle toplumsal gelişme ekonomik kurumlarda bir değişmeye yol açmıyorsa mümkündür (Veblen, 1973 (1899): 141).

san davranışlarını değiştirmekle kalmamakta aynı zamanda insan doğasında da bazı değişimlere yol açmaktadır (Veblen, 1973 (1899): 146).

Veblen'in analizinin temelini oluşturan diğer bir kavram da içgüdü kavramıdır. Veblen'in analizinde içgüdü insan davranışlarını yönlendiren temel etken konumundadır⁶. İnsanların sahip olduğu içgüdüler insan eylemlerini ve davranışlarını ve buna bağlı olarak da toplumun düşünce alışkanlıklarını ve kurumlarını belirlemektedir. Ancak, Veblen, insanın sahip olduğu içgüdülerin kurumların belirlenmesinde önemli bir rolü olduğunu söylemekle birlikte, kurumların sadece bu içgüdülere dayalı olarak ortaya çıktığı düşüncesine karşı çıkmaktadır.

Veblen, bu düşüncesini aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

"İnsan davranışının diğer alanlarında olduğu gibi, ekonomik yaşamda da alışkanlığa dayalı hareket tarzları ve ilişkiler gelişir ve gelenekle kurumlar yapısına yerleşir. Bu kurumların kendilerine ait buyurucu, alışkanlığa dayalı bir gücü vardır... Eğer tersi olsaydı, insanlar evrensel olarak bir kurumsal yapının meydana getirdiği geleneksel zeminlere ve değerlere değil de, sadece ve doğrudan insan doğasına özgü yetenekler ve eğilimlerin meydana getirdiği geleneklere aykırı zeminlere ve değerlere dayalı olarak davransaydı, o zaman ne kurum ne de kültür olurdu. Ancak toplumun kurumsal yapısı var olmayı sürdürür ve insanlar onun ana hatları içinde yaşar" (Veblen, 1954 (1934): 143).

Veblen'e göre insanda iki tür içgüdü bulunmaktadır. Bunlardan biri insan doğasına ilişkin olan ve insanın özünü ifade eden ve süreklilik arzeden içgüdüleridir. Veblen, bunun yanı sıra bir de insanın doğal içgüdülerinin bir yan ürünü olan birey etkinliklerini ifade eden ve zamana ve mekana göre değişebilen içgüdülerden bahsetmektedir. Bu içgüdü insanların değişik yaşam biçimlerine ve düşünce alışkanlıklarına sahip olmasının temelini oluşturur. Veblen bunu kültürel görelilik (*cultural relativity*) kavramı ile açıklamaktadır. Bu bağlamda, ustalık (*workmanship*) içgüdü, aylak merak (*idle curiosity*) içgüdü ve ebeveynlik eğilimi (*parental bent*) gibi içgüdüler insan doğasına ilişkin olup süreklilik arz ederek toplumun kurumlarını belirlerler. Bu tür içgüdüler her zaman insanda varolur, ancak bu içgüdülerin yaratacağı sonuçlar kültürel çevre tarafından belirlenir. Veblen insan davranışlarını yönlendiren pek çok güdü bulunduğunu belirtmekle birlikte analizlerinde toplumun kurumlarını belirleyen içgüdülere odaklanmaktadır. Dolayısıyla, Veblen'in ortaya attığı kültürel görecelik kavramı bireyi kuşatan kurumsal ortamın neden zamansal ve mekansal olarak çeşitli

⁶ Veblen'in içgüdüleri insan davranışlarını yönlendiren temel etken olarak kavraması Veblen'in insan doğasını biyolojik indirgemecilik olarak nitelendirilebilecek bir şekilde ele aldığı anlamına gelmemelidir. Veblen insan doğasının sadece içgüdülere dayalı olarak belirlendiğini ileri sürmemektedir (Dugger, 1984: 978). Mayberry (1969)'a göre, Veblen'in amacı insan doğası ile ilgili açıklamalarını içgüdülere dayandırarak ampirik ya da analitik genelleştirmeler yapmak değil, kurumsal evrimin değerlendirilmesi için kavramsal bir çatı oluşturmaktır (Mayberry, 1969: 318).

olduğunu gösterir. Bu bağlamda, nasıl içgüdüler insanı insan yapan temel öz ise, kültür de kurumların temel özü olarak kabul edilmektedir. Böyle bir açıklama, farklı toplumlarda ortaya çıkan farklı gelişmişlik düzeylerinin de bir açıklaması olarak düşünülebilir. Farklı toplumlarda ortaya çıkan farklı gelişmişlik düzeyi bireylerin farklı kültürel ortamlarda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Farklı kültürel ortamlarda bulunan bireyin verdiği içgüdüsel tepkiler farklı olacak ve buna bağlı olarak farklı düşünce alışkanlıkları gelişecektir. Dolayısıyla, böyle bir açıklama kurumların oluşum sürecinde hem insanın içgüdüsel eğilimlerine hem de insanın içinde bulunduğu kültürel çevreye aktif rol vermektedir (Özçelik, 2007: 225-226).

Burada kültürel dürtüler kurumsal ortamın, içgüdüsel tepkiler de birey etkinliğinin yansımalarıdır. Kültürel dürtüler veya kurumsal güçler belli bireysel etkinlikler kümesi üretmektedir. Öte yandan, bu belli bireysel etkinlikler kümesi, toplumsal düzeyde, yeni kurumlar olarak genel kabul gören belli düşünce alışkanlıkları oluşturur. Yeni kurumlar yeni kültürel dürtüler demektir ve yeni kültürel dürtüler yeni içgüdüsel tepkilere neden olur ve bu böyle sürer gider (Özçelik, 2007: 227). Dolayısıyla, burada Veblen toplumsal bir varlık olarak insanın hem kurumları oluşturduğunu, hem de kurumlar aracılığıyla oluşturulduğunu ifade etmekte ve kurumları ve kurumsal evrimi karşılıklı ve birikimli nedenselliğe bağlı olarak kavramsallaştırmaktadır⁷.

“Bütün insan kültürü gibi bu maddi uygarlık da bir kurumlar düzeni, yani kurumsal doku ve kurumsal büyümedir... Kültürün gelişmesi alışkanlığın kümülatif bir ardışıklığıdır ve bunun araçları ve yolları insan yapısının alışkanlığa dayalı doğasının kendini tutamayan, kümülatif olarak, ancak böyle ilerleyen kümülatif çeşitlemelerde tutarlı bir ardışıklığı olan bir şeyle, değişen ihtiyaçlara karşılığıdır. Her yeni hareket, alışkanlığa dayalı yanıt tarzında yeni bir türe neden olacak yeni bir durum yaratacağından, kendini tutamaz; her yeni durum ondan önce geçmiş bir durumun türü olduğundan ve önce giden tarafından etkilenen bütün nedensel unsurlar olarak somutlaştığından, kümülatiftir; etkisiyle karşılığın gerçekleştiği ve alışkanlığın yürürlükte olduğu temelde, insan yapısının özünü oluşturan davranışlar (eğilimler, yetenekler, ya da önemsiz şeyler) değişmeden kaldığı için süreklidir” (Veblen, 1909: 628).

Hodgson (1988)’e göre yukarıda ortaya konulan birey ve kurum arasındaki karşılıklı etkileşim, diğer bir deyişle, kültürel ve kurumsal çevrenin bireyin amaç ve etkinliklerini belirlemesi aynı zamanda da bireyin içinde yaşadığı toplumun yapısını etkilemesi gerçek bir evrimsel çözümleme içinde mutlaka göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

⁷ Veblen’in kurumsal evrimi karşılıklı ve birikimli nedensellik biçiminde ele alması Veblen’in bilim anlayışı ile son derece ilgilidir. Veblen karşılıklı ve birikimli nedensellik ilkesi ile iktisadın bir sürecin teorisi olması gerektiğine işaret eder. Veblen’in bilimsellikten kastettiği şey de budur. Harris (1953)’e göre, Veblen iktisadını tümüyle mekanik ya da davranışçı bir bilime indirgenemez (Harris, 1953: 30).

İktisadi analizde insan davranışlarını ve alışkanlıkları ele alması dolayısıyla Veblen'in analizini bir tür davranışsal iktisat (*behavioral economics*) olarak nitelendirmek mümkündür. Bu çerçevede Veblen'in davranışsal iktisadı insan doğasının, kurumların ve teknolojinin kesişimine dayanan bir yaklaşım sunmaktadır. İnsan davranışları insanın doğuştan sahip olduğu bir takım doğal eğilimler ve toplum içinde edindiği alışkanlıklar tarafından belirlenir. Bu alışkanlıklara bağlı olarak insanın düşünme biçimi ve eylemleri de zaman içinde değişir. Alışkanlıkların değişmesindeki temel itici güç de toplumun maddi gücündeki değişme, diğer bir deyişle teknolojidir (Stabile, 2005: 56).

Kurumların Ortaya Çıkışı ve Rolü

Veblen'in iktisadi analizinde kurumların ortaya çıkışı konusunda gerek birey gerekse de mevcut kurumsal yapı önemli rollere sahiptir. Bu nedenle, Veblen'e göre, ne birey ne de mevcut kurumsal yapı tek başına kurumları ortaya çıkarmada yeterli değildir. Diğer bir deyişle, belli bir kurumsal ortam olmaksızın bireylerin etkinlikleri tek başına kurumların ortaya çıkmasını sağlayamaz. Aynı şekilde bireyin etkinlikleri olmaksızın belli bir kurumsal ortamın da kurumları ortaya çıkarabilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, bu anlamda, Veblen bireyler ile kurumların birbirleri ile karşılıklı bir etkileşim içinde olduğunu düşünmektedir. Böyle bir analiz ile Veblen, karşılıklı ve birikimli nedensellik ilkelerine dayanarak bireyi hem kurumların oluşturulmasında etkileri olan hem de mevcut kurumsal yapıdan etkilenen bir varlık olarak ele almaktadır.

Bu açıdan Veblen'in iktisadi analizinde birey davranışlarının hem rasyonel yönlerine hem de sosyal olarak koşullandırılmış yönlerine vurgu yapıldığı söylenebilir. Veblen, neoklasik iktisatta ele alındığı gibi, bireyin optimizasyon peşinde koşan, sürekli fayda ve zarar hesabı yapan akılcı ve hazzı bir varlık olarak ele alınmasına karşı çıkmaktadır. Veblen'e göre birey sosyal bir varlıktır ve sosyal çevresi tarafından sınırlandırılmakta ve biçimlendirilmektedir. Ancak, Veblen, bu noktada bireylerin rasyonel yönlerini dışlamamaktadır (Baş Dinar, 2011a: 105). Veblen, bireysel davranışın niyetli (*intentional*) ve amaç yönlü (*goal directed*) özelliklerine vurgu yaparak, bireylerin amaçlarını en iyi gerçekleştirecek yolların aranmasında zekalarını kullandıklarını kabul etmektedir. Veblen'e göre bireyler maksimizasyon peşinde koşmamakla birlikte alışkanlıklarını ve rutinlerini zamanla daha iyi alternatifler ortaya çıkaracak şekilde ayarlarlar. Veblen'e göre bireyler aynı zamanda belirli düşünce kalıpları içinde sosyal ve ekonomik çevreleri tarafından da koşullandırılmışlardır (Rutherford, 1995: 448-449). Dolayısıyla, Veblen'in analizinde birey hem rasyonel hem de sosyal bir varlık olarak ele alınmaktadır.

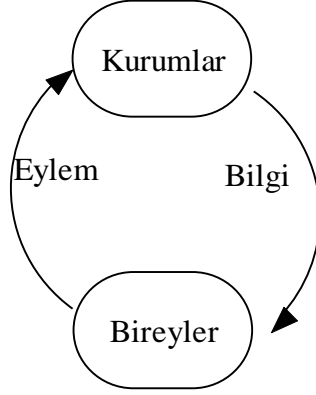
Bireye ilişkin böyle bir algılamının uzantısı olarak, Veblen'in iktisadi analizinde "alışkanlık" (*habit*) kavramı kurumların oluşumunu ve sürekliliğini açıklamakta kullanılan anahtar bir kavram olarak ortaya atılmaktadır. Burada alış-

kanlık kavramının ne anlama geldiği hususu son derece önemlidir. Hodgson (1998)'e göre alışkanlıklar insanların bilişsel yetilerinin bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca, söz konusu bilişsel yetiler de mevcut kurumsal yapılar içinde öğrenilmektedir. Alışkanlıklar bir grubun ya da sosyal yapının ortak bir parçası olduğu zaman rutinlere ya da geleneklere dönüşür. Alışkanlık kavramı ile anlatılmak istenen “bir toplumdaki yaygın “düşünce alışkanlıkları”dır. Bu düşünce alışkanlıkları genellikle toplumun temel kurumlarında içerilirler ve neyin yapılmasının iyi neyin yapılmasının kötü olduğu konusunda toplumdaki kanaati yansıtırlar. Düşünce alışkanlıkları toplumun kurumlarında içerilmekle birlikte sabit, durağan bir özellik göstermezler. Bireyin eylemleri ile birlikte zaman içinde bu düşünce alışkanlıkları değişerek, toplumun mevcut kurumları ile birlikte çatışma içine girerler. Bu tür düşünce alışkanlıklarının yaygınlaşması kurumların değişmesi yönünde güçlü bir baskı ortaya çıkarır ve bunun sonucu olarak toplumsal kurumlar zaman içinde değişirler.

Kısacası, Veblen'in iktisadi analizinde kurumlar geçmişten devralınan düşünce alışkanlıkları tarafından oluşturulmaktadır. Dolayısıyla, bireyin eylemleri alışkanlıkların biçimlendirdiği kurumsal yapılar tarafından biçimlendirilmektedir. Aynı şekilde birey eylemleri ile kurumsal yapıları biçimlendirir. Söz konusu karşılıklı ilişki kurumların ve toplumsal yapının istikrarlı olmasını sağlar. Hodgson'a göre kurumlar aynı zamanda bir toplumdaki mevcut alışkanlıkların yararlı bilgilere dönüşmesini sağlayacak bir bilişsel çerçeve oluştururlar. Bireyler bu bilişsel çerçevelerden yararlanarak kendi eylemlerinin sonuçlarını ve etkilerini önceden öngörebilme olanağına kavuşurlar. Böylece toplum tarafından kabul edilen yaygın düşünce alışkanlıklarının yönlendirmesiyle toplumda iyi olarak kabul edilecek hareketlerin yaygınlaşmasını, toplumda kötü olarak kabul edilecek davranışların ise sınırlandırılması işlevini görerek toplumsal sistemde bir uzlaştırıcı ve uyum sağlayıcı bir işlev görürler (Hodgson, 1998: 171-180). Bunun yanı sıra, kurumlar bir toplumdaki becerilerin, tekniklerin ve düşünce alışkanlıklarının gelecek nesillere aktarılmasını da sağlarlar. Kurumlar bu bağlamda, toplumun maddi koşullarını yaratacak olan teknolojik gelişmenin temelini oluştururlar.

Veblen'in iktisadi analizinde bireyler ile kurumlar arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekil yardımıyla açıklamak mümkündür. Şekil 1'de kurumlar ve bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiyi sağlayan iki unsur olarak “eylem” ve “bilgi” gösterilmektedir. Buna göre, bir toplumdaki alışkanlıklar insanların bazı davranışları taklit etmesi ya da öykünmesi (*emulation*) yoluyla yayılmakta ve böylece kurumlar oluşmaktadır. Oluşan kurumlar da davranışları ve alışkanlıkları geliştirmekte ve bunların toplumun yeni üyelerine ulaşmasına yardım etmektedir. Dolayısıyla, kurumlar hem bireylerin eylemleri tarafından oluşturulmakta hem de bireylerin eylemlerini biçimlendirmektedir (Hodgson, 1998:180).

Şekil 1: Kurumlar ve Birey Arasındaki Etkileşim



Kaynak: (Hodgson, 1998: 176)

Dolayısıyla böyle bir kurum kavramsallaştırması kesinlikle bireysel eylemi dışlamamaktadır. Veblen'e göre bireyin istekleri, amaçları ve faaliyetleri oldukça karmaşık olan kurumsal yapı tarafından belirlenmektedir. Burada mevcut kurumsal yapı bireylerin faaliyetlerini hem biçimlendirmekte hem de kısıtlamaktadır (bkz. Dugger, 1984: 981). Aynı şekilde birey yeni toplumsal alışkanlıklar oluşturarak kurumsal yapıyı değiştirme olanağına da sahiptir. Bu süreçte gelenek veya kanunların yanı sıra insan doğası da önemli değişimler geçirmektedir. Bir başka deyişle, değişen alışkanlıklar insan davranışlarını değiştirmekle kalmamakta aynı zamanda insan doğasında da bazı değişimlere yol açmaktadır (Veblen, 1973 (1899): 146). Bu açıdan, Veblen bireyi hem sosyolojik hem de biyolojik bir bakış açısı ile değerlendirmektedir (Cordes, 2005: 2).

Veblen'in İktisadi Analizinde Kurumsal Evrim Süreci

Veblen kurumsal evrim sürecini Darwinci bir seçim teorisine dayanarak açıklamaktadır. Darwinci seçim kuramı⁸, sosyal yapının evriminde insanlar için en uygun ve en etkin düşünce alışkanlıklarının (ve dolayısıyla kurumların) seçileceği ve daha geri nitelikte olan kurumların yerini alacağını ifade etmektedir. Bu doğrultuda, Veblen toplumsal evrimi "*toplumun tabiatının ve düşünce alışkanlıklarının, toplu yaşam koşullarının baskısı altında, seçici bir şekilde adaptasyona uğrama süreci*" olarak tanımlamaktadır. Buna göre, eğer belirli bir eğilim ya da bakış açısı toplumsal açıdan itibarlı hale geldiğinde toplumun düşünce alışkanlıklarını şekillendirecek ve bireylerin eğilim ve isteklerinin gelişmesini yönlendirecektir. Kabul gören düzenin gerektirdiği yöntemlere uygun düşmeyenler ise toplumdan dışlanacaktır (Veblen, 1973 (1899): 130-131).

⁸ Veblen'in iktisadi analizinde Darwin'in evrim teorisinin yeri ve önemi için bkz.; Jennings and Waller (1998); Hodgson (2003); Hodgson (2004a); Hodgson (2004b); Hodgson (2008), Baş Dinar (2011a).

Bu açıklamalardan yola çıkarak, Veblen'in analizinde kurumsal evrimin itici gücünün toplumun düşünce alışkanlıklarındaki değişme olduğunu ileri sürmek mümkündür. Düşünce alışkanlıklarındaki değişme ise insanın tüm diğer canlıların yaşamlarında olduğu gibi toplumsal hayatta da bir varoluş mücadelesi içinde bulunmasından ve bu varoluş mücadelesinin bir sonucu olarak sürekli biçimde yaşadıkları çevreye uyum sağlamak için çabalamasından kaynaklanmaktadır. Bu çabaların sonucu olarak toplumun maddi koşulları değişmekte ve bu da düşünce alışkanlıklarının ve dolayısıyla kurumların ve toplumun değişmesine yol açmaktadır (Baş Dinar, 2011c: 108). Dolayısıyla, burada kurumsal yapıdaki değişikliklerin sadece teknolojik gelişmenin baskısıyla elde edileceği ifade edilmektedir. Bu anlamda, Veblen teknolojik gelişme fikrini yeni düşünce alışkanlıklarına ve yeni düşünce biçimlerine yol açacak şekilde geniş bir anlamda kullanmaktadır⁹.

Kurumsal iktisadi analizde kurumsal evrim, birey ve kurum arasındaki karşılıklı ve birikimli nedensellik ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Veblen'in çalışmalarında kurumsal evrimin anlaşılmasında karşılıklı ve birikimli nedensellik (*cumulative causation*) olgusu çok önemlidir. Veblen için karşılıklı ve birikimli nedensellik, mevcut kurumların ve sosyal normların insan davranışlarında içerilmesi ve toplumdaki egemen düşünce alışkanlıklarının ve güdü sisteminin teknolojik bilginin hızını ve yönünü etkilemesi anlamına gelmektedir. Bu şekilde, Veblen'in analizinde hayatın temel yönünde meydana gelen değişmeler kurumların ve kültürel normların değişmesine yol açmaktadır (Rutherford, 1995: 447). Diğer bir deyişle, kurumların ve kültürel normların değişmesi alışkanlıkların birikimli bir diziliminin sonucu olarak gerçekleşmektedir. Çünkü, her yeni durum daha önceden gelen bir değişimin sonucudur ve daha önce etkilenmiş bütün nedensel faktörleri bünyesinde barındırmaktadır. Veblen kurumsal evrim sürecinin arkasındaki en önemli etken olan teknolojinin de aynı şekilde birikimli bir süreç içinde gerçekleştiğini belirtir. Veblen bu doğrultuda teknolojiyi, toplumun geçmiş kuşaklardan miras aldığı ortak bir bilgi stoku, ortak bir çaba olarak nitelendirmektedir (Veblen, 1990 (1914): 103).

Veblen'in kurumsal evrim ile ilgili görüşlerine en belirgin bir biçimde 1889 yılında yazdığı "*Aylak Sınıfın Teorisi*", (*The Theory of The Leisure Class*) isimli eserinde rastlanmaktadır. Veblen bu çalışmada ilkel toplum aşamasından modern kapitalist toplum aşamasına kadar gerek toplumun gerekse toplumun

⁹ Rutherford (1984)'e göre teknolojik değişimin yol açtığı dinamik kurumsal değişme fikri Veblen'in analizinde önemli olmakla birlikte, böyle bir analiz Veblen'in analizindeki diğer önemli unsurların göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Rutherford bu makalede Veblen'in evrimci değişim sistemini oluşturan farklı süreçleri analiz etmektedir.

düşünce alışkanlıklarının -diğer bir deyişle kurumlarının- nasıl değıştığını ve evrildiğini açıklamaktadır.

Veblen bu amaçla Batı tarihini birbirini takip eden dört aşamaya bölmüştür. Bunlar, neolitik çağın yabancı barışçıl ekonomisi (*the peaceable era*), mülkiyet, savaşıçılık, erkek üstünlüğü ve aylak sınıfın ortaya çıktığı yağmacı barbar ekonomi (*the barbarian era*), el işi ekonomisi biçimindeki modern zamanlar öncesi dönem (*handicraft era*) ve makine kullanan fabrika üretimi tarafından belirlenen modern çağ (*machine era*) olarak belirtilmiştir. Veblen'e göre bu aşamaları belirleyen temel faktör sahip oldukları farklı teknoloji düzeyleridir. Bu açıdan, Veblen'in analizinde teknoloji toplumsal ve kurumsal evrimi belirleyen temel etken konumundadır (Veblen, 1973 (1899): 32).

Veblen'e göre barışçıl bir aşama olan sosyal gelişmenin ilkel düzeyde olduğu ilkel vahşi aşamada, toplumlar küçük gruplardan oluşmakta ve genellikle barışçıl özellikler sergilemektedir. Çünkü, böyle bir toplumda bireysel mülkiyet gelişmemiş olduğu için insanları rekabete ve dolayısıyla çatışmaya itecek dinamikler azdır. Böyle bir toplumun temel özelliğı etkinlik ve verimlilik olarak gösterilebilir. Burada verimlilik ve etkinlik insanların yaptığı faaliyetler ile topluma fayda sağlayıp sağlamadıkları ile ilişkilendirilmektedir. Böyle bir toplumda çalışmak erdemli bir iş olarak görülmektedir (Veblen, 1973 (1899): 30).

Toplumun barışçıl aşamadan barbar ve yağmacı aşamaya geçmesiyle birlikte rekabetin baskın bir güç olmasından ötürü toplum artık barışçıl özelliğini kaybetmekte ve insanların belirleyici özelliğı olarak "yetenek" ve "rekabet" ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte, insanların savaşarak ve mücadele ederek kazandıkları şeyler değerli, çalışkanlıkla üretilen şeyler değersiz kazanımlar olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Veblen, 1973 (1899): 30-31).

Veblen'e göre kültürel evrimdeki bu gelişme yani barışçıl bir toplumdan barbar ve yağmacı bir topluma geçiş, yağmacılığın grup üyeleri için genel bir alışkanlık ve onaylanan ruhsal bir tavır haline gelmesine, diğer bir deyişle toplumun düşünce alışkanlıklarının böyle bir toplum lehine değışmesiyle mümkün olmuştur (Veblen, 1973 (1899): 32). Toplumun kurumları ve düşünce alışkanlıklarının değışimi, içinde yaşanan toplumsal yapının bu değışimin gerçekleşmesi yönünde bir gereklilik ve baskı oluşturması sonucu ortaya çıkar. Veblen'e göre sosyal yapının değışme kapasitesi toplumun üyelerinin çevrenin sınırlayıcı güçlerine maruz kalma derecesine bağlıdır.¹⁰ Dolayısıyla, Veblen'in analizinde kurumları değışmeye yönelten temel etken maddi zorunluluklardır. Veblen ku-

¹⁰ Veblen'e göre aylak sınıfın kurumların yeniden ayarlamasını gerektiren güçlerden etkilenme derecesi düşüktür. Yani, aylak sınıfın yaşam araçları için mücadele etme zorunluluğı toplumun diğer sınıflarına göre çok azdır. Dolayısıyla, bu sınıf muhafazakar özellikler göstermektedir. Üstelik aylak sınıfın mevcut kurumsal yapının ya da toplumsal düzenin sürdürülmesinden büyük çıkarı vardır. Bu husus, aylak sınıfın muhafazakar tutumunun önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Veblen'e göre sosyal evrimde aylak sınıfın görevi hareketi geciktirmek ve eskimiş şeyleri muhafaza etmek olmuştur (Veblen, 1973 (1899): 137).

rumsal evrim sürecinde toplumun düşünce alışkanlıklarının değiştiğini söylemekle birlikte, bu değişimin hiç de kolay olmadığını ve uzun bir süreçte gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Veblen'e göre değişimin zor olması insanların içgüdüsel olarak değişikliğin zorunlu kılacağı tekrar uyum sürecinden korkması ve kaçınmasından kaynaklanmaktadır (Veblen, 1973 (1899): 139).

Veblen'e göre barbar toplumda kadınlar geleneksel olarak ileriki dönemlerde endüstriyel işleri yapacak alanlarda görev almış, bu işler kaba ve pis olarak nitelendirilerek erkekler bu işlerden muaf tutulmuştur. Dolayısıyla, günümüzdeki aylak¹¹ sınıfın kökeni barbarlık dönemindeki bu ayrıma dayanmaktadır. Barbar toplumda erkeğin yaptığı iş grubun sürekliliğini sağlamakta, kadının yaptığı iş ise basit olarak görülmekte ve küçümsenmektedir¹² Barbarlık döneminde “kahramanlık ve cesaret isteyen iş” ve “ağır ve sıkıcı iş” biçiminde ortaya çıkan ikili ayırım, çağdaş kapitalizmde endüstriyel iş ve endüstriyel olmayan iş ayırımının da temelini oluşturmaktadır (Veblen, 1973 (1899): 25).

Veblen “endüstriyel olmayan iş”lerle uğraşan kişileri “aylak sınıf” olarak nitelendirmekte ve aylak sınıfın insanlığın barışçıl aşamadan yağmacı aşamaya geçmesiyle birlikte ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Veblen'e göre aylak sınıfın ortaya çıkışı ile özel mülkiyet kurumunun ortaya çıkışı aynı zamana denk gelmekte ve bu iki kurum aynı toplumsal yapıya ait gerçekliklerin farklı biçimlerini oluşturmaktadır (Veblen, 1973 (1899): 33). Dolayısıyla Veblen kapitalizmi anlamak için bu iki kurumun kökenlerini araştırmakta ve bu amaçla antropolojik bir çalışma yürütmektedir. Veblen'e göre özel mülkiyet kurumu klasik doğal haklar kuramında mülk sahibinin verimli emeğinin sonucunu temsil eden bir unsur olarak ele alınmaktadır. Veblen bu süreçte klasik iktisatçıların üretimi bireysel bir faaliyet olarak görmesine de karşı çıkmaktadır. Veblen'e göre üretim toplumsal bir sürecin ürünüdür. Veblen bu düşüncesini “*The Beginning of Ownership*” isimli çalışmasında aşağıdaki gibi açıklamaktadır (Veblen, 1954 (1934): 33-34)

“Doğal haklar teorisi mülkiyeti yalıtılmış ve kendine yeten bireyin yaratıcı çabasının sonucu olarak görmektedir. Bunu yaparken, bireyin yalıtılmış, kendine yeten bir şekilde var olmadığı gerçeği göz ardı edilir. Bütün üretim süreci bir topluluğun yardımıyla gerçekleşir ve toplumdaki bütün servet bu şekilde üretilir. İnsan ırkının gelişme dönemi içinde, hiçbir birey toplumdaki bağımsız bir şekilde üretim faaliyetinin içinde bulunmamıştır. Burada mekanik bir işbirliği olmasa bile, insanlar daima diğerlerinin deneyimleri tarafından yönlendirilmektedir. Üretim sadece toplumda gerçekleşir sadece endüstriyel toplumun işbirliğiyle (...) Teknik bilgi olmadan üretim olamaz; dolayısıyla, özel ya da başka türlü, birikim ve servet sahibi olunmaz. Ve bir

¹¹ Veblen burada “aylaklık” terimini “üşengeçlik” ya da “hareketsizlik” olarak kullanmamakta ve bu kavramlarla “üretici olmayan tüketimi” ifade etmeye çalışmaktadır.

¹² Veblen bu düşüncelerle toplumun ve kurumların nasıl evrildiğini göstermenin yanı sıra kadının toplumsal sistemdeki konumunun evrimini de açıklamakta ve bu açıdan günümüzde kadının toplum içindeki konumunun anlaşılmasını sağlamada önemli katkılar yapmaktadır.

endüstriyel toplumdan ayrı bir teknik bilgi yoktur. Bireysel üretim ve bireysel verimlilik olmadığından, mülkiyeti bireysel olarak mülk sahibinin verimli emeğine dayandıran doğal haklar önyargısı kendi faraziyelerininin mantığında bile saçmalaktan kurtulamaz.”

Veblen'in analizinde üretimin toplumsal bir olgu olması bunun karşısında özel mülkiyetin bireysel olması toplumda bir çatışmayı ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, modern kapitalizmde toplumsal bir faaliyet olan ve toplumsal yarar için yapılan üretim faaliyetinin amacı ticari kar elde etmek olan ve “mülkünün başında bulunmayan mülk sahibi” (*absentee ownership*) kişiler tarafından yönlendirilmektedir.

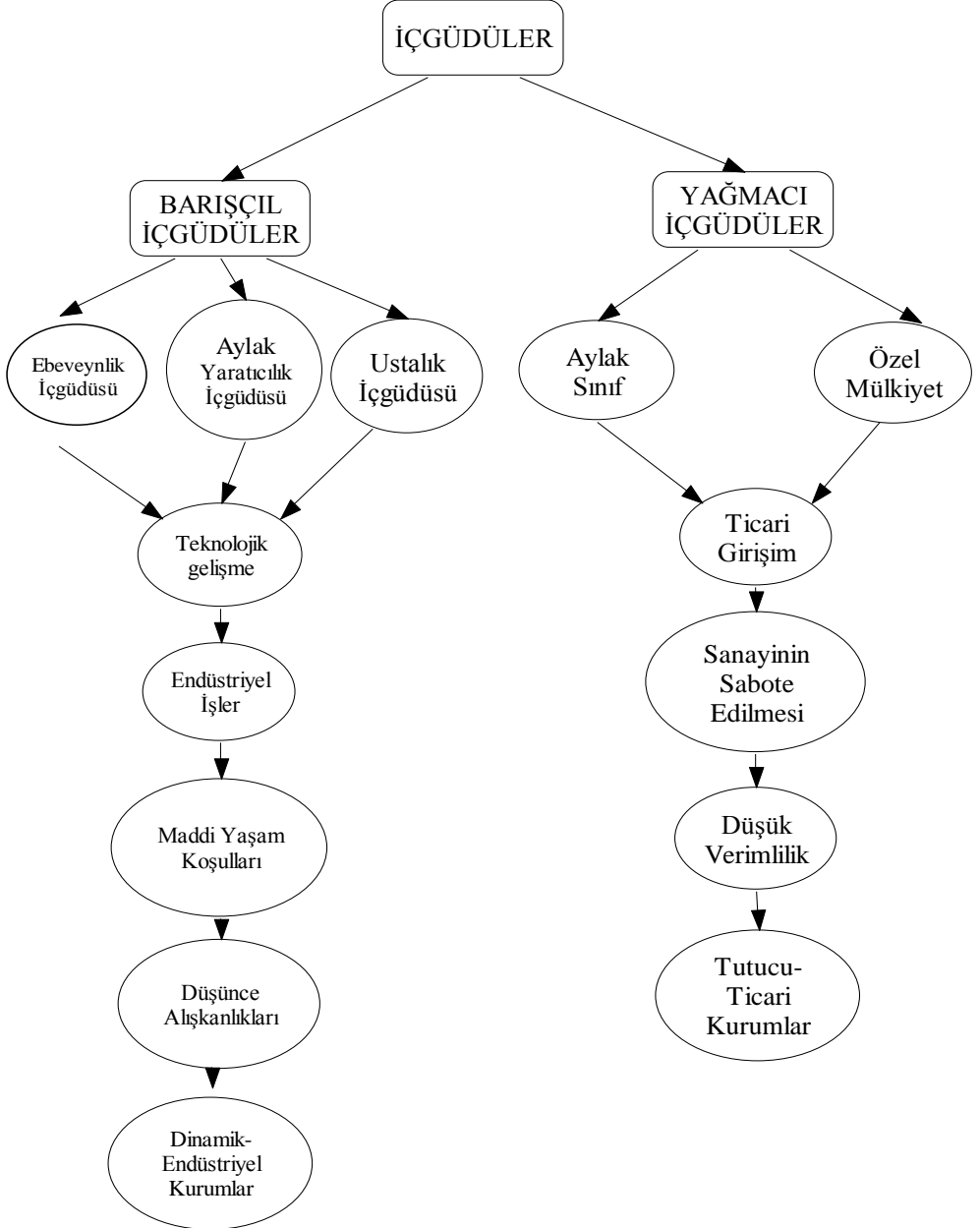
Veblen, Batı dünyasının geçirdiği kurumsal ve toplumsal evrimi değerlendirmek üzere geliştirdiği toplumsal aşamalardan sonuncusunun modern çağı temsil eden makine çağı olduğunu belirtir. Veblen'e göre bu çağ 18. yy'ın sonunda bir dizi teknik ve kurumsal gelişmenin sonucu olarak gerçekleşmiş ve büyük toplumsal ve kurumsal dönüşümlere yol açmıştır. Bu çağda gerçekleşen mekanik buluşlar üretimin örgütlenmesini köklü bir biçimde dönüştürerek, mühendislerin, işçilerin ve teknisyenlerin düşünce alışkanlıklarında önemli değişmelere neden olmuştur. Bu değişimin sonucu olarak modern kültürde endüstriyel üretim, endüstriyel süreçler ve endüstriyel ürünler insanların günlük etkinliklerini yönlendiren diğer bir deyişle insanların düşünce alışkanlıklarını belirleyen temel unsurlar olmuştur.

Veblen'in analizinde kurumsal evrim sürecinin nasıl işlediğini aşağıdaki şekil yardımıyla açıklamak mümkündür. Şekil 2'de görüldüğü gibi, Veblen kurumsal evrim sürecinin kökenini içgüdü kavramı ile açıklamaktadır¹³ Bu çerçevede, Veblen insan doğasına ilişkin içgüdülerin toplumsal evrim sürecinin yönünü ve hızını belirlediğini ileri sürmekte ve bu içgüdüleri “barışçıl içgüdüler” ve “yağmacı içgüdüler” olarak ikiye ayırmaktadır. Veblen'e göre “barışçıl içgüdüler” insanın maddi yaşamın koşullarını iyileştirmeye yönelik davranışsal eğilimlerini ifade etmektedir. “Yağmacı içgüdüler” ise insanın kurumsal değişim sürecine direnen ve mevcut düşünce alışkanlıklarını korumaya yönelik davranışsal eğilimleri ifade etmektedir. Dolayısıyla, Veblen'in analizinde “barışçıl içgüdüler” toplumun değişimini sağlayacak yeni kurumların kaynağı iken, “yağmacı içgüdüler” ise eski düşünce alışkanlıklarını muhafaza eden eski kurumların sürdürülmesini isteyen içgüdülerden oluşmaktadır. Ancak, Veblen yağmacı içgüdüleri insanoğlunun asli özellikleri olarak görmemekte ve ilkel vahşi toplumdan barbarlığa geçiş sürecinde ortaya çıkan özellikler olduğunu ileri sürmektedir (Veblen, 1973 (1899): 24). Bu doğrultuda, Veblen tarihsel açıdan

¹³ Veblen kurumsal evrim sürecinin insan doğasındaki içgüdülere bağlamakla birlikte, bireylerin rasyonel yönlerini gözardı etmemekte ve bu bağlamda bireylerin kastlı ve amaç yönlü özelliklerine de vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda içgüdülerin kurumsal evrim sürecindeki rollerinin değerlendirilmesinde bir önceki bölümde içgüdü kavramı ile ilgili açıklamaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

barışçıl içgüdülerin yağmacı içgüdülerden önce geldiğine ve daha önemli olduğuna inanmaktadır.

Şekil 2: Veblen'in Analizinde Kurumsal Evrim Süreci



Veblen daha sonra barışçıl içgüdüleri, ebeveynlik içgüdüğü, aylak yaratıcılık içgüdüğü ve ustalık içgüdüğü olmak üzere üçe ayırmıştır. “Ebeveynlik içgüdüğü”, toplumsal dayanışmaya ve üretilen ürünün paylaşılması esasına dayanmakta ve toplum ve aile refahının temelini oluşturmaktadır. “Aylak yaratıcılık içgüdüğü” ustalık ve ebeveynlik içgüdüğünün bir parçası olup insanın bilimsel bilgiye ulaşma çabasını göstermektedir. Veblen’in en büyük önemi verdiği “ustalık içgüdüğü” ise insanın üretimi, dayanıklılığı ve verimliliği erdem olarak görmesi, yararsızlığı, yeteneksizliği ve verimsizliği ise bir kusur olarak görmesidir. Bu içgüdü insanların başarılı olmasının ve birbiriyle rekabet etmesinin temelini oluşturur. Veblen’e göre ustalık içgüdüğü aynı zamanda toplumsal ve kurumsal evrimin arkasındaki teknolojik gelişmenin de bir kaynağıdır. Çünkü, Veblen’e göre üretim sosyal bir etkinliktir ve ustalık içgüdüğü ile harekete geçirilmektedir. Dolayısıyla, ustalık içgüdüğü Veblen’e göre rekabetçi bir güç gösterisi olarak üretimin ve verimliliğin artmasını sağlayan temel içgüdüdür (Veblen, 1973 (1899): 29-30).

Veblen ustalık içgüdüğünün insan hayatındaki yerini “*The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labor*” başlıklı eserinde aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

“İnsanlığın kültürel tarihi boyunca, büyük insanlık alemi neredeyse her yerde, günlük yaşamlarında nesnelere insan kullanımına dönüştürmek için çalışmıştır. Bütün endüstriyel ilerlemenin en temel amacı, usta eline yaraşır bir işi daha iyi gerçekleştirmek olmuştur” (Veblen, 1954 (1934): 84).

Ustalık içgüdüğünün Veblen tarafından rekabetçi bir güç gösterisi olarak nitelendirilmesi ve teknolojik gelişmenin bir kaynağı olarak görülmesi, bu içgüdüğünün kurumsal yapıyı değişime zorlayan dinamik bir unsur olarak ele alındığını göstermektedir.

İlkel toplum aşamasında toplumun teknoloji düzeyi henüz yeterli bir şekilde beslenmesine ve hayatta kalmasına imkan vermediği için bu dönemde insan faaliyetlerinde ustalık içgüdüğü egemendir. İnsanların hayatta kalabilmeleri için endüstriyel faaliyetlerle uğraşması gerekir. Yağmacı aşamada, teknolojik gelişme verimliliği artırmış ve mevcut üretim düzeyi çalışmayan aylak bir sınıfın geçimini sağlayabilecek bir noktaya getirebilmiştir. Barışçıl bir toplumdan yağmacı bir topluma geçilmesiyle birlikte ustalık içgüdüğü yağmacı içgüdüğü tarafından engellenmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak özel mülkiyetin geliştiği yağmacı aşamada ustalıkla bağlantılı olan eski değerler aşınmış ve yerini yağmacılığın hakim olduğu yeni değerlere bırakmıştır:

“Yağmacı kültür gelişiminin zirvesine ulaşırken işler arasında bir farklılık oluşur. Bazı işler mükemmel bir erdem olarak kabul edilinceye kadar gelişir. O zaman sadece bu erdemın uygulanmasını içeren işler değerli ve saygındır. İnsanların cansız maddeleri insan kullanımı için uysalca biçimlendirmekle meşgul olduğu diğer çalışma alanları değersizleşir ve itibar yitirerek sona erer. Onurlu kişi sadece sömürü-

cü kahramanlığını göstermek değil, kahramanlık gerektirmeyen işlere karışmaktan kaçındığını da sergilemek zorundadır. Kesin yaşam yıkımlarını ve çetin hasımların şaşırtıcı baskısını içermeyen yavan uğraşlar kötü olarak ünlenir ve toplumun sömürücü kapasitesi güçsüzlere, daha az çevik ve daha az vahşi olan kişilere devredilir. Bu işlerle meşguliyet, meşgul olan kişinin saygınlıkla anılmasına yetecek ölçüde cesareten mahrum olduğunu gösterir... Bu nedenle, yağmacı kültürün ününe önem veren güçlü yapılı barbarı, zamanını savaş sanatlarına ayırır ve yeteneklerini barışı bozacak araçları ve yöntemleri keşfetmeye adar. Onura uzanan yol budur” (Veblen, 1954 (1934): 93-94).

Yağmacı aşamada “ağır ve sıkıcı işler” ve “kahramanlık ve cesaret isteyen işler” arasında ortaya çıkan ayrım modern makine çağında endüstriyel işler ve endüstriyel olmayan işler olarak kendini göstermektedir. Veblen, endüstriyel işlerle ustalık içgüdüünün bir sonucu olarak ortaya çıkan işçiler, emekçiler, operatörler, teknisyenler’in toplumun maddi refahını artırmaya ve üretimi artırmaya yönelik faaliyetleri ile makine kullanan üretim süreci (*machine process*)’ni anlatır. Doğrudan maddi üretimle ilgili olmayıp mülk sahiplerinin, yatırımcıların, patronların, işverenlerin, girişimcilerin ve işadamlarının parasal kazanç elde etmeye ve insanları sömürmeye yönelik faaliyetlerini ise “parasal işler” (*pecuniary employments*) ya da “ticari girişim” (*business enterprise*) olarak nitelendirir. Veblen’e göre bu ayrım modern kapitalist uygarlığın kurumsal yapısının temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda, Veblen, endüstriyel faaliyetin dinamik, endüstriyel olmayan faaliyetin ise tutucu özellikler taşıdığını belirtmektedir. Endüstriyel işler ya da makine kullanan endüstriyel üretim süreci Veblen için kurumsal değişimin kaynağı olarak görülmekte, parasal işler ya da ticari girişim ise kurumsal değişimin önünde bir engel olarak görülmektedir. Dolayısıyla, modern kapitalizmde bu iki kurum arasında bir çatışma ortaya çıkmaktadır¹⁴

Veblen ilkel çağlardan modern kapitalizm aşamasına kadar kurumsal evrim sürecini bu şekilde ortaya koyduktan sonra modern kapitalizmin işleyişine odaklanmıştır. Bu çerçevede, 1904 yılında yazdığı “*The Theory of Business Enterprise*” ve 1923 yılında yazdığı “*Absentee Ownership*” isimli eserlerinde modern kapitalizmin sahip olduğu özellikleri ayrıntılı bir şekilde inceleyerek kapitalizmin yarattığı istikrarsızlıkların kurumsal nedenlerin kökenlerini kurum, içgüdü ve alışkanlık kavramları ile açıklamıştır¹⁵. Buna göre, Veblen’in kurumsal evrim sürecinde insanın sahip olduğu barışçıl içgüdüler endüstriyel faaliyeti ve üretimi ön plana çıkartarak toplumların ilerlemesini sağlamakta ve bu açıdan

¹⁴ Veblen’e göre gayri menkul (real estate) spekülasyonu, fiyat enflasyonu, kredi manipülasyonu, taklit, üretimin sabotaj edilmesi, aşırı rekabet ortamı, komşuların kötülenmesi, satıcılık, iş adamının kutsallaştırılması vb. modern Amerika’ya özgü bir takım uygulamalar endüstri devrimi öncesindeki Amerika’nın kırsal toplumunun değerlerinden evrilmiştir. Veblen’e göre bu kırsal değerler endüstriyel düzenin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Levy, 1994: 12-13).

¹⁵ Modern kapitalizm koşullarında şirket kültürünün gelişmesinde içgüdülerin rolüne ilişkin bir değerlendirme için bkz. (Cordes, 2007).

dinamik özellikler göstermektedir. İnsanın sahip olduğu yağmacı içgüdüler ise üretim artışını engelleyen ticari ve finansal faaliyeti ortaya çıkarmakta ve tutucu özellikler sergilemektedir. Üstelik finansal ve ticari girişim sürekli kar elde etme amacı esasına dayalı olduğu için üretimin yapay olarak kısılmasını gerektirmekte ve bu anlamda sanayinin sabote edilmesine neden olarak uzun dönemde dinamik endüstriyel kurumların önünde bir engel olarak görülmektedir.

SONUÇ

Veblen kurumsal evrim sürecini Darwinci bir seçim teorisi çerçevesinde kurumların evrimini karşılıklı ve birikimli nedensellik ilkesi çerçevesinde ele almıştır. Bu doğrultuda, Veblen iktisat biliminin amacını maddi hayatın geçirdiği birikimli değişim sürecini incelemek olarak göstererek eski çağlardan günümüze kurumsal evrimi incelemiştir. Veblen'in iktisadi analizinde kurumsal evrimin toplumun düşünce alışkanlıklarındaki değişimin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Toplumun düşünce alışkanlıklarındaki değişim ise toplumun maddi koşullarının diğer bir deyişle teknolojik değişimin sonucu olarak gerçekleşir. Bu anlamda teknolojik gelişme kurumsal evrimin itici gücünü oluşturmaktadır. Teknolojinin arkasında ise insan doğasına ilişkin olarak Veblen'in ön plana çıkardığı içgüdüler bulunmaktadır. Veblen'in barışçıl içgüdüler olarak nitelendirdiği ustalık içgüdü, ebeveynlik içgüdü ve aylak merak içgüdü toplumun gelişmesini sağlayan dinamik kurumların kaynağını oluşturur. Veblen'in yağmacı içgüdüler diye nitelendirdiği özel mülkiyet ve aylak sınıf ise toplumun gelişmesini engelleyen tutucu kurumları ortaya çıkarmaktadır.

Veblen ilkel çağlardan günümüze kapitalizmin geçirdiği evrim sürecini ortaya koyduktan sonra modern kapitalizmin işleyişine odaklanmış, dinamik kurumlar ile tutucu kurumlar arasındaki çatışmayı ön plana çıkartarak modern kapitalizm koşullarında statik kurum olarak nitelendirdiği finansal faaliyetlerin nasıl dinamik endüstriyel faaliyetlerin gelişimini engelleyerek toplumun refahının önünde bir engel oluşturduğuna dikkat çekmiştir.

Veblen'in kurumsal evrim süreci ile ilgili görüşlerinde kurum, içgüdü ve alışkanlık kavramları merkezi bir öneme sahiptir. Veblen kapitalizme ilişkin yaptığı bütün tartışmaları bu kavramlar üzerinden yürütmüştür. Veblen insanın sadece haz peşinde koşan pasif bir varlık olarak değil de sosyal bir varlık olarak ele alınması gerektiğine işaret etmiştir. Bu amaçla analizinde yoğun olarak alışkanlık kavramını kullanmıştır. Veblen alışkanlık kavramı ile insanların toplum içinde yaşarken kurumsal ve toplumsal yapı içinde birikmiş bir takım alışkanlıklar elde ettiğini ve bu alışkanlıkların insanların sahip olduğu içgüdüler ile birlikte insan davranışlarını yönlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu anlayışa göre, insan davranışlarını yönlendiren temel güdü acılar ya da hazlar değildir. Burada Veblen'in alışkanlık kavramı ile birlikte içgüdü kavramını da insan davranışlarını yönlendiren temel unsurlardan biri olarak ele alması insanın hem kültürel ve

toplumsal yapıdan etkilenen ve onun ürünü olan bir varlık olarak ele alındığını hem de bir takım doğal içgüdülere sahip özgün bir birey olarak ele alındığını göstermektedir. Bu anlamda içgüdü kavramı insanın doğuştan ve özgün olan eğilimlerine ve dolayısıyla bireysel özgüllüklere, alışkanlık kavramı ise bireyin toplumsal ve kültürel sistem tarafından biçimlendirilen yönlerine işaret etmektedir (Kilpinen, 2003: 298).

Alışkanlık kavramı insan davranışlarının sadece rasyonellikten ibaret olmadığını ortaya koymakta ve bu anlamda insanların alışkanlıkları ve içgüdüleri olan varlıklar olarak kavramsallaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu şekilde insanın sadece kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan soyut bir varlık olarak kavramsallaştırılmasından vazgeçilmektedir. Dolayısıyla alışkanlık kavramı ile dünyanın daha gerçekçi¹⁶ bir şekilde açıklanabilmesi mümkün hale gelmektedir (Hodgson, 2004c: 407).

Veblen bu kavramlarla analizini sadece ekonomik alanla sınırlandırmamış ve ekonomi dışı alanları da analizine dahil etmiştir. Bu bağlamda Veblen'in analizi kıt kaynaklarla yapılan üretim, bölüşüm ve mübadele işlemlerinin yapıldığı ekonomik alanın ötesine taşınmıştır. Ayrıca, Veblen analizini sadece ekonomik alanla sınırlandırmadığı gibi ekonomik alanı da sadece iktisadi unsurlarla ele almamış, iktisadi alanı da sosyolojik bir bakış açısı ile incelemiştir. Yaptığı kurum tanımı ile aslında bir yandan toplumda değişmeye dirençli yapıları ortaya koyarken, diğer yandan da bu değişmeye dirençli yapıların zamanla değişebileceği ve yeni davranış ve eğilimlere yol açabileceğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle, toplumun dinamik ve statik yönlerini açığa çıkarmıştır.

Veblen'in kurumsal evrim teorisinde her ne kadar Veblen neoklasik iktisada özellikle ele aldığı edilgen insan anlayışına eleştiriler yöneltse de temel meselesi iktisadi analizden bireyi dışlamak değil, sosyal yapıdaki değişmelerin hem birey üzerinde hem de kurumsal yapılar üzerindeki etkisini analize sokmaktadır. Bu açıdan, Veblen'in teorisinin literatürde iki ayrı uçta bulunan aşırı sosyalleşmiş ve eksik sosyalleşmiş analizlerin arasında olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla, Veblen'in analizi Yılmaz (2012)'nin de belirttiği gibi, Granovetter (1985; 1992) ile yoğun bir biçimde tartışılan Yeni İktisat Sosyolojisi olarak adlandırılan kuramsal analiz biçimi ile önemli paralellikler göstermektedir.

Veblen'in içgüdü, alışkanlık ve kurum kavramlarına dayalı olarak oluşturduğu kurumsal evrim teorisi kurumların ortaya çıkışı, işlevleri ve evrimini kurum ve birey arasındaki karşılıklı nedenselliğe vurgu yaparak daha gerçekçi bir açıklama getirmektedir. Böyle bir bakış açısı, gerek bireyin gerekse de toplumun oluşturduğu kurumların kurumsal evrim sürecindeki rollerini hafife almaksızın

¹⁶ Bu noktada literatürde Veblen'in iktisadi analizinin pragmatistik bilim felsefesi ile yakından ilişkili olduğunu ileri süren çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Veblen'in iktisadi analizinde pragmatistik bilim felsefesinin yeri ve önemi hakkında bkz. (Baş Dinar, 2011b; Tillman, 1984; Kilpinen, 1998; 2003; Hodgson, 1996).

analiz edilmesini sağlamaktadır. Bu özelliği nedeniyle, Veblen'in kurumsal evrim teorisi literatürdeki önemli tartışmalarından biri olan “Yeni İktisat Sosyolojisi” tartışmalarına yeni bir bakış açısı kazandırabilir. Yılmaz (2012)'nin de belirttiği gibi, yeni iktisat sosyolojisi akımı ironik bir şekilde Veblen'ci kurumsal iktisat geleneği ile değil de ana akım iktisatla yoğun bir etkileşim içine girmiştir. Oysa, iktisadi sosyolojik bir bakış açısı ile ele almayı amaçlayan Yeni İktisat Sosyoloji'sinin Veblen'ci geleneğin izinde gelişmesi iktisat ve sosyoloji disiplinlerinin bütüncül ve gerçekçi bir şekilde ele alınması konusunda güçlü bir zemin oluşturabilir.

KAYNAKÇA

- Baş Dinar, Gülenay (2011a), “Veblen'in İktisadi Analizinde Sosyo Ekonomik Evrimi ve Darwinizm”, *Darwin ve Evrimsel İktisat Sempozyumu* (Derleyenler: Muammer Kaymak, Ahmet Şahinöz), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Baş Dinar, Gülenay (2011b), “Bir Bilim Felsefesi Olarak Pragmatizmin Veblen'in Bilimsel Bilgi Anlayışındaki Yeri”, *İktisadi Felsefeyle Düşünmek* (Derleyenler: Ozan İşler, Feridun Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Baş Dinar, Gülenay (2011c), “*Kapitalizmin İstikrarsızlığı: Veblen, Keynes ve Minsky*”. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Başak, Suna (2003), “Kurumsal Yaklaşımlarda Yapıya İlişkin İkilemler”, *GÜİİBF Dergisi*, 3, s.133-160.
- Cordes, Christian (2005), “Veblen's “Instinct of Workmanship”, Its Cognitive Foundations, and Some Implications for Economic Theory”, *Journal of Economic Issues*, Vol.39, No, 1, s. 1-20.
- Cordes, Christian (2007), “The Role of Instincts in the Development of Corporate Cultures”, *Journal of Economic Issues*, Vol. 42, No: 3, s.747-762.
- Dugger, William M. (1984), “Veblen and Kropotkin on Human Evolution”, *Journal of Economic Issues*, Vol.18, No: 4, s. 971-985.
- Giddens, Anthony (2008), *Sosyolojide Kuramsal Düşünme*, (Yay. Haz.: Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Gürkan, Ceyhan (2007), “Veblen, Schumpeter ve Teknoloji”, E. Özveren(der.), *Kurumsal İktisat*, İmge Kitabevi, İstanbul, s. 241-242.
- Granovetter, Mark (1985), “Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”, *The American Journal of Sociology*, Vol.91, No.3, s. 481-510.
- Granovetter, Mark (1992), “Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis”, *Acta Sociologica*, Vol.35, No.1, s.3-11.
- Harris, Abram L. (1953), “Veblen as Social Philosopher”, *Ethics*, Vol. 63, No: 3-2, s. 1-32.
- Hodgson, Geoffrey M. (1988), *Economics and Institutions: A Manifest for a Modern Economic Literature*, Polity press, Cambridge.

- Hodgson, Geoffrey M. (1996), "Varieties of Capitalism and Varieties of Economic Theory", *Review International Political Economy*, Vol. 3, No.3, s.380-433.
- Hodgson, Geoffrey M. (1998), "The Approach of Institutional Economics", *Journal of Economic Literature*, Vol. 37, No: 1, 166-192.
- Hodgson, Geoffrey M. (2003), "Darwinism and Institutional Economics", *Journal of Economic Issues*, 37 (1): 85-97.
- Hodgson, Geoffrey M. (2004a). "Thorstein Veblen and Darwinism", *International Review of Sociology*, Vol. 14, No: 3, s. 343-61.
- Hodgson, Geoffrey M. (2004b). "Darwinism, Causality and The Social Sciences", *Journal of Economic Methodology*, Vol. 11, No: 2, s. 175-194.
- Hodgson, Geoffrey M. (2004c). *The Evolution of Institutional Economics: Agency, Structure and Darwinism in Americal Institutionalism*, Routledge, USA.
- Hodgson, Geoffrey M. (2008). "How Veblen Generalized Darwinism", *Journal of Economic Issues*, Vol. 42, No: 2, s. 399-405.
- Jennings, Ann- Waller, William (1998), "The Place of Biological Science in Veblen's Economics", *History of Political Economy*, Vol. 30, No: 2, s. 189-217.
- Kilpinen, Erkki (1998), "The Pragmatic Foundations of the Institutional Method: Veblen's Preconceptions and their Relation to Peirce and Dewey", Sasan Fayazmanesh ve Marc R. Tool (der), *Institutionalist Method and Value: Essays in Honour of Paul Dale Bush* içinde. Cilt.1, Edward Elgar, ABD.
- Kilpinen, Erkki (2003), "Clarence Ayres Memorial Lecture: Does Pragmatism Imply Institutionalism?", *Journal of Economic Issues*, Vol. 37, No: 2, s. 291-304.
- Levy, Gerald E. (1994), "Thorstein Veblen and Contemporary Civilization", *International Journal of Politics, Culture, and Society*, Vol. 8, No: 1, s. 5-31.
- Mayberry, Thomas C. (1969). "Thorstein Veblen on Human Nature", *Journal of Economics and Sociology*, Vol. 28, No: 3, s. 315-323.
- Neale, W.C. (1988), "Institutions", M.R.Tool (der), *Evolutionary Economics: Foundations of Institutional Thought*, M.E. Sharpe Inc., USA, s.227-256.
- Özçelik, Emre (2007), "Avusturya İktisadı, Kurumsal İktisat ve Kurumlar", E. Özveren (der)., *Kurumsal İktisat*. İmge Kitabevi, İstanbul.
- Rutherford, Malcolm (1984), "Thorstein Veblen and the Process of Institutional Change", *History of Political Economy*, Vol. 16, No: 3, s. 331-348.
- Rutherford, Malcolm (1995), "The Old and the New Institutionalism: Can Bridge Be Built?", *Journal of Economic Issues*, Vol. 29, No: 2, s. 443-451.
- Rutherford, Malcolm (2001), "Institutional Economics: Then and Now", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15, No: 3, s. 173-194.
- Stabile, Donald R. (2005), *Forerunners of Modern Financial Economics*, Edward Elgar, USA.
- Tillman, R. (1984), "Dewey's Liberalism versus Veblen's Radicalism: A Reappraisal of the Unity of Progressive Social Thought", *Journal of Economic Issues*, Vol. 18, No.3, s. 745-769.

- Veblen, Thorstein B. 1973 (1899), *The Theory of Leisure Class*, Houghton Mifflin Company, Boston.
- Veblen, Thorstein B. 1920 (1904), *The Theory of Business Enterprise*, Charles Scribner's Sons, New York.
- Veblen, Thorstein B. (1909), "The Limitations of Marginal Utility", *Journal of Political Economy*, Vol. 17, No: 9, s. 620-636.
- Veblen, Thorstein B. 1954 (1921), *Engineers and Price System*, Viking Press, New York.
- Veblen, Thorstein B. 1964 (1923), *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*, Augustus M. Kelley, New York.
- Veblen, Thorstein B. 1954 (1934), *Essays In Our Changing Order*, The Viking Press, New York.
- Veblen, Thorstein B. 1990 (1914), *The Instinct of Workmanship and The State of The Industrial Arts*, Transaction Publishers, USA.
- Wrong, Dennis (1961), "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology", *American Sociological Review*, Vol.26, No.2, s.183-193.
- Yılmaz, Feridun (2012), "İktisat, Kurumsal İktisat ve İktisat Sosyolojisi", *Sosyoloji Konferansları*, No.45, s.1-17.